

Varga Csaba

Hans Kelsen, a kontinentális jogi gondolkodás formaadója

A XX. század beköszönte előtt az európai kontinens jogvilágának nem volt szüksége arra, hogy meghatározza önmagát. Megszülettek a korabeli tudós világ tudós műhelyei, amelyek méhében – s az egykori bolognai *universitas* születésének emlékezetben megőrzött tényeire gondolok itt – az akkori konfliktusok valamiféle külső és kétségbevonhatatlan, de semmiképpen sem hatalmi önkénytől fedezett tekintély palástjába burkolható rendezésének elősegítésére, egyfajta keretként és szórványos emlékekből felidézhetően, kezdett újrafogalmaztatni az egykor volt római jog (XII–XIII. század). Minél inkább előrehaladt ez az egykori római maradványok rekonstrukciójának látszata mögött voltaképpen újratereztésként zajló munka, annál inkább beágyazódott a kor tudományosményét átható és egyre inkább évszázadokra meghatározó gondolkodásmódba, jelesen az axiomatizmusnak a geometriával fémjelzett, fogalmiasítások és analitikus megkülönböztetésekkel adódó osztályozások nyomán egyre egyértelműbben rendszert alkotó stílusába. Descartes módszerességétől kezdve Grotiuson és Leibnizen át (XVI–XVIII. század) alapjában töretlennek mutatkozott így az út a majdan a *Code civil* (1804) formaadását bevezető Portalis korának tudós jogászaik, akik úri szalonokban és magányukban egyaránt matematikán – feladványokon és absztrakt formalizmusok tételezéséből kiinduló virtuális valóságteremtő dilemmákon – csiszolták elméjüket a XVIII–XIX. század fordulóján. Ez az út vezetett tovább Stendhalig, aki pedig a nyelvi lehetőségek aktualizálásából építkező irodalmi valóságteremtésnek a mikéntje és elérhető tökéletessége elsajátítása végett az alig pár évtizeddel azelőtt e gondolkodási eszménytől inspirált *Code civil* nyelvi-formai tökélyének a tanulmányozásából merítette, sőt egyenesen ihletette szépírói erejét a XIX. század vége felé.¹

A Franciaországban Lisszabonig, Szentpétervárig, Vilniusig és Kolozsvárig egyként szétsugárzó felvilágosodás, s benne és általa a barokk világművelés,² még nem volt tudatában annak – noha ez, mint sejtelem, az utókor könnyed bölcselmével az akkori szétszórt utalásokból már kiolvasható –, hogy a világnak fogalmiasítással rendszerként történő reprodukálása immár több, mint egyszerű reflexió. *Arte factum* áll elő ebből bizony, s ezzel egy általunk létrehozott, kizárólag tételezésük mesterséges aktusával teremtett *második természet*, amely hosszú távon annál sikeresebb, hatékonyabb és vállalhatóbb lesz majd, minél inkább megfelel tendenciáiban a valóság tőlünk egyenként független mozgásirányainak és alakulásának. Azonban ezt, mint hasznossá váltat, csak azzal állíthatjuk saját szolgálatunkba, ha az emberi praxisban immár kialakított és bevált nézőpontok, megközelítések, az emberi képzelőerőt tagoló strukturáló elvek és már a valóságra ráhatásban sikerrel alkalmazott megkülönböztetések nyomán minél inkább kiemeljük és fogalmiasítjuk bennük a valóság megszakítatlan egységéből és

¹ Vö. VARGA 2002, 439; 2004a, 504.

² Vö. VON GLEICHEN-RUSSWURM 1939, 318; BÁN 1962, 181.

végtelen összefüggéséből mesterségesen kiszakított vonatkozásokat. Ezeket operationalizáljuk majd az ilyen módon képezett intellektuális reprezentációinkban, s következőképpen ezekkel fogunk majd operálni is. Röviden szólva: az *ius* transzcendens forrásvidékűnek gondolt s csupán állhatatos kutatással esendően megközelíthetőnek vélt kimeríthetetlen – mert a legkülönfélébb helyzetekben a legkülönfélébb módokon mutakozó – gazdagságát és elvi kimeríthetetlenségét a *mos geometricus* térhódításával párhuzamosan egy *uno actu* egyszerűséggel és történetiséggel végrehajtott *lex* tételezésére visszavezettük, és ezzel az *ordo* eszményét törvényben kifejeződő emberi akaratnyilvánítás függvényévé tettük. Általános érvényűvé avattuk a jogot, mely kizárólag alkalmazásra lelhet csupán, mihelyt egyszer megalkottattott.³

A jogászok világképe oly természetességgel élt, munkált és örökítődött tovább a gyakorlatban az európai kontinensen és mindenütt másutt, ahová kisugárzott, hogy a jogok taxonómiájának, egy jogi térkép készítésének a lehetősége vagy szüksége még fel sem vetődött. A La Manche-csatornán vagy az Atlanti-óceánon túli angolul beszélő világgal is a kapcsolat oly esetleges, távoli, saját magabiztosságunkat nem hogy nem kihívó, megrázkódtató vagy éppen megrendítő, hanem egyszerűen nem érintő volt, hogy mindez nem sokkal számított többnek, mint bármi, amiről tudomásunk jobbára az Óperencián túli területek messzeségének hírnöke lehetett csupán. Komparatista érdeklődés híján pusztán magunkat építettük, magunkat alakítottuk.⁴

E nárcisztikus önmagában elégségesség körébe lépett be Hans Kelsen a XX. század elején. Jogfilozófiák voltak addig is bőséggel, úgyszólván egyidősen magával a joggal. Ezek alkotói közül sokan, legkiemelkedőbbként talán Leibniz,⁵ megkísérelték a jog belső összefüggéseinek, az ezekben emberi elemzéssel feltárható egyetemes törvényszerűségeknek mint tudományos (abban a korban az isteni teremő nyelvének tekintett latin) nyelvi propozíciók sorára redukált állításoknak formális logikai elemzés révén univerzális érvényességgel történő kifejtését. A jogi mibenlét formális elemzéseként jogtanok is rendelkezésre álltak már a XIX. század közepétől, főként német inspirációjú egyetemi műhelyekből. Tudjuk, a hallei Rudolf Stammler⁶ és a svájci Lausanne egyetemen működő – és akkoriban oly sokakat foglalkoztatóan, a John Austin *Jurisprudence* szemléletének kontinentális átültetésén munkálkodó – Ernest Roguin⁷ már egyaránt gondolkodtak annak módszertánán, hogy miként lehet szellemtudományi közegben univerzális megállapításokat tenni, amelyek mégis fedik a jog mindig változó textúrájú nyelvi formáit, vagyis a kifejezés és általa a jog szabálytartalma fogalmi jelöltségének változatosságát.⁸ Mégis, minden ilyen nekibuzdulás pusztán tudománytörténeti emlék maradt, mely a maga súlyával a maga korában és közegében hozzájárult ugyan a kontinensünkön felépült és művelt jog önazonosságához, mégsem definiálhatta önképét, mert töredékes maradt – egyikeként az egyként gondolható magyarzatoknak.

A tudományfejlődés tudományfilozófiai elemzésében is, tudjuk, pontosan a törvényszerűség hiánya, vagyis egy egyébként ésszerűnek tetsző elégséges ok megállapíthatóságának kizártsága vezetett az ún. *paradigmakutatáshoz*. Kopernikusz, Newton és mások forradalma – mint a voltaképeni fordulat – kapcsán Thomas Kuhn (KUHN 1984,

³ Vö. VARGA 2004a, 2. 1. pont.

⁴ Lásd bővebben VARGA 2005.

⁵ Vö. VARGA 1973.

⁶ Vö. STAMMLER 1923; 1977.

⁷ Vö. ROGUIN 1923; ehhez lásd még GUISSAN 1932, 32.

⁸ Legkézenfekvőbb bevezetéként lásd FASSO 1977, 217. skk.

322), esszéisztikus érdeklődéssel Arthur Koestler (KOESTLER 1998, 1018) és további kongeniális társak éppen azt mutatták ki, hogy az új empiriákból támadó belátások a régi világképbe is akár egyenértékűen még beilleszthetők voltak és magyarázhatókká váltak, ámde mindezek ellenére tényszerűen mégis olyan időben és körülmények közt – jóval számottevő előzmények után, tehát akár sokkal korábban is lehetővé váltan – adódott a fordulópont, ismétlem: olyan késéssel vagy éppen véletlenszerűséggel, amelynek éppen akkor és ott (és nem máskor vagy másutt) bekövetkezése szükségességére vagy elkerülhetlenségére kényszerítő magyarázatra nem lelünk. Jobb híján ezért a valóban bekövetkezett – bármiféle lényegi magyarázattal adósok maradván – nyelvi leleménnyel (mert ez is a tudomány!) valamiféle *összhatássá* stilizáljuk, amivel a zavaró esetlegességét mégis büszkén törvényszerűként kiálthatjuk ki.

Ugyanílyen értelemben látjuk ma már Kelsen művét áttörésnek, úttörő jelentőségűnek. Azért-e talán, mert makacsul belső, a jognak önmagáról alkotott (tétélezett vagy hallgatólagosan feltétélezett) tétélezéseiből kiinduló, azokat – legalábbis egy formális elemzés számára – elégséges alapul elfogadó magyarázatra törekedett? Vagy azért-e, mert rendíthetetlenül kitartott szándéka mellett, és a szükségképpen adódó következtelenségek és ellentmondások dacára mindig újrafogalmazta világképét, és kritikára vagy egyetértésre felhívva sikerült e rekonstrukciós igény megalapozását a jogról való filozófiai és jogászai gondolkodás elsődleges feladatává tennie (legalábbis a német filozófikus gondolkodásnak és a bécsi iskolának a világ kimerítő tudományos leírhatósága hitével jellemezhető akadémiai-egyetemi köreiben), és ezzel széles közép-európai körökből Távols-Keletre és Dél-Amerikába egyaránt kisugárzóan, végső soron világunkon keresztül-kasul átható intellektuális divatot teremtett? Vagy azért-e, mert egyszerűen integratív szemléletűnek bizonyult, ami a kor gyakorlatiként is látott teoretikus vitáiban más kínálkozó irányoknál áthatóbb és átfogóbb magyarázó erővel eligazításul szolgálhatott – akár a szokásjog helyének újrajelölése, akár a közjognak és a magánjognak a vegyes szakjogok felbukkanásával kérdésessé vált szétválaszthatósága, akár az alkotmány jogforrási potenciáljának kiaknázása, akár a jogszerűség és a célszerű hatékonyság weimari dilemmájának egyfajta feloldása, akár a nemzetközi jog státusának meghatározása, akár a jog teljessége és/vagy hézagossága akkor szabadjoginak nevezett vitájának eldöntése terén? Vagy éppen, mert voltaképpen a jognak a dinamikáját írta le, noha a statikájáról szólt? Vagy mert a jog ténylegességének az állításához érkezett el végső soron, ámbár – és miközben – eredendően a jogszerűként levezet(őd)és feltételeinek a kimutatását tűzte célul? Szinte a megismerhetetlen kifürkészéséről történő lemondással nyugtázhatjuk: nem tudjuk, s talán nem is tudhatjuk, és ezért nem is fogjuk megtudni. Csak a végeredményt, tehát azt látjuk, hogy *formába öntötte a modern kontinentális jogot, mert gondolhatóvá tette fogalmi rendszerében*. Kelsen ezzel olyan magyarázó elvvel, látásmóddal és kiindulással, nézőpontokkal és struktúraképző (legalábbis gondolatilag tétélezett) keretekkel szolgált, amik ezen összetett konstrukció bármely összetevőjének elégtelensége, magyarázatlansága, végső fedezetlensége, nem-következése dacára még mindig valamiféle intellektuális gyámolul, fogalmi rendező elvül kínálkoznak annak elgondolhatóságához, hogy *mi is az – vagyis miképpen épül és miként működik az –*, amit saját kultúránkban jognak nevezünk.⁹

⁹ Vö. KELSEN 1988.

Bizonyítatlan és bizonyíthatatlan vélekedést, egyfajta tudománytörténeti előítéletet fogalmazok meg annak felvetésével, hogy leginkább a fokról fokra végbemenő világtörténeti elterjedés továbbgondoló kritikájában feltárt következtelenségek és ellentmondások *megtermékenyítő* jellegével, zajló és általunk valóban megalapozó fontosságúnak gondolt vitákhoz történő *erjesztő* erejű hozzájárulásával adta a legtöbbet, pontosabban azt, amiért ezt tekintjük ma is változatlanul alapvető *referenciális közegnek*, amelybe a jogot illető gondolatainkat bizton helyezhetjük, és amelyhez minden kritikai reflexiónkat, rekonstrukciós újragondolásunkat ellenőrizve változatlanul viszonyíthatjuk.

Önmagában teljességgel jogosult a kérdésfeltevés: valójában milyen filozófia(k)ból inspirálódott Kelsen, milyen gondolati keretek közt adott módszertani lehetőségekből merített, amikor történetesen így és nem másként kezdett el a jogról gondolkodni.¹⁰ Gondolkodása alakulásában bizonyos válaszirányokra – fogalmiasításokra, érzékenységre, megkülönböztetési előszeretetre – bizonyosan készítették készként kapott gondolkozási panelek, amelyeket történetesen az újkantianizmus akkori tudományfilozófiai előfeltevésrendszeréből meríthetett. Az alkotó gondolat azonban mindig több, mint kész sémák mechanikus applikációja. Ez magyarázza, hogy védhetőnek bizonyuló újító meglátások születhetnek akár utóbb hamisnak bizonyuló teoretikus összefüggésrendszerből vagy nyomasztó történelmi korokban – és itt most saját hazai teoretizálásunk szocialista előéletének kényszereire is gondolok¹¹ – felülről eleve reánk oktrojált fogalmiságok kalodájába zártan is. Igaz, problémaérzékenységhez nem jutunk el kedvező inspiráció, adott forrásvidékű szellemi muníció nélkül. De mihelyt az egykönyvűségen túllépünk, jobb esetben már problémaérzékenységünk lesz az, ami mindennek fölébe kerekedik, s maga kezdi el diktálni nemcsak a további gondolkodás kibontásának és elmélyítésének irányát, de immár maga határozza meg azt a kört is, amelyből a továbblépésnek – módszertani biztonságban, a tudományos elgondolhatóság és védhetőség kereteinek tágításában, új összefüggések meglátására irányuló kinyílásban – merítenie kell, hogy az adott kortól, helytől és közösségtől számára egyként adott tudományeszményen belül maradván mégis előreléphessen, vagyis az ugyanazon tudományeszményben fogant korábbi válaszokat elutasítva vagy lényegi elemekben meghaladva új teoretikus magyarázattal előhozakodhasson.

Magam többnyire érdektelen pótcselekvést láttam azokban a néhány évtizede még nálunk is szobrásban volt utálatos gyakorlatokban, amelyek a marxizmus végső igazságának politikai örve alatt állítólagos filozófiai és módszertani előfeltevéseinek fogva kísérleteztek megsemmisítő ideológiai bírálatot megfogalmazni Kelsen és az egész gondolkozási irány felett, sokszor anélkül, hogy egyáltalán a Kelsen által feltárt összefüggések megértésére hajlandóságot mutattak volna.¹² Nyilván méltatlan, pusztán politikai tett az ilyen fogantatású elutasítás. Inkább eszmetörténeti és tudásszociológiai feltárára várna, hogy milyen összefüggések, téveszmék és politizált ideológiai félelmek vezérelhették a moszkovita marxizmus egyeduralkodó ún. lenini visszatükröződési elmélet hivatalosságát a szocialista táborban mindenféle formális-nyelvi elemzés – a rendszerelmélettől a kibernetikán át a jog, nyelv és logika kapcsolatáig bezáróan – zsigeri elvetésére, miközben a latin-amerikai diktatúrák, különös tekintettel Argentínára,

¹⁰ A klasszikus interpretációkhoz lásd például KAUFMANN 1924. A mai rekonstrukciókhoz lásd GOYARD-FABRE 1978; KLENNER 1981; TUR-TWINING 1986, 35–75; PAULSON 1992; uő 1994; PAULSON–PAULSON 1998, 165–291; JABLONER–STADLER 2001, 339; HACK 2003, ix+209.

¹¹ Vö. VARGA 2003b, valamint 2004b.

¹² Lásd például KLENNER 1972, 109; TUMANOV 1974, 311; MOLLNAU 1974, 73.

pontosan ellenkezőleg, éppen a központosított hatalmi akarat kisugároztatásának a racionalizált hatékonyságnövelő erejeként, egyenesen támogatták a jogi teoretizálásban a nyelvi-logikai törvényszerűségek feltárására irányuló kutatásokat.¹³ Még ha egy velejéig történelmietlen idealizálás síkján is, hasonlóképpen érdekes gondolatkísérlet lenne annak végiggondolása, vajon más ideológiai és politikai körülmények közt, történetesen a sztálini uralomgyakorlási típust a jog területén megvalósító Visinszkij-féle szocialista normativizmus nem nyert volna-e éppen sokkal többet a kelsen-i normativizmus szovjet hatalompolitikai felhasználásával, ha – ismét csak argentinai mintára¹⁴ – integrálni tudta volna a szovjet-marxizmusba Kelsent, mint ahogyan a német gyökerű jogpozitivizmushoz egyébként alkalmazkodott.¹⁵ Ez az alkalmazkodás azonban – a szocializmus jogelméletének kínlódásaiból kitetszően – nyilvánvalóan nem szűkségeképpen elméleti következményként, nem szerves teoretikus összefüggésből adódott, és nem is volt problémátlan, miként azt az „ifjú” és „érett” Marx közötti kényszeres szétválasztás és határozott választás,¹⁶ avagy a szovjet-orosz teoretikusok máig nem érdektelen jogi marxizálásainak – ebben a vonatkozásban mindenekelőtt Pasukanisz munkásságára kell utalni¹⁷ – jelképes és valóságos lefejezése mutatja.

Ámde Kelsen, mint a modern kontinentális jog formaadója mai értékelésében hasonlóképpen csupán tudománytörténeti előzményként, tehát egy Kelsen-filológia éppen nem elhanyagolható, de saját hatókörén túl nem feltétlenül releváns, ilyen módon pedig legalábbis nem perdöntő kérdésfeltevésének érzékelem azokat az elmélettörténetileg egyébként egyre érdekesebb részkutatásokat, amelyek Kelsen életművét egy szerves egységet képező filozófiai rendszergondolat vagy módszertani vállalkozás¹⁸ pusztá kiterjesztéseként, applikációs vagy projekciós mezejeként látatják. Ismereteinket bizonyosan gyarapítják Kelsenről – ugyanúgy, miként az örvendetesen növekvő Kelsen-életrajzokból feltárulkozó, életének konkrét helyzetében akkor és ott nyilván nem irreleváns tényezők is hozzájárulnak annak megértéséhez, hogy Kelsen milyen szellemi környezetben szocializálódott Bécsben, majd történelmi kényszerektől hajtottan a kor és a tér milyen új és új szellemi és politikai kihívásaira válaszolt, valamint személy szerint milyen változó környezetekben és barátságokban nyilatkozott meg. Ezek azonban ugyanúgy nem magyarazzák az összhatást, mint ahogyan egy Baudlaire, Rimbaud vagy Van Gogh nem feltétlenül mindegyikünk számára vállalhatóan rokonszenves élet-története sem visszavezethetően azonosítható olyan megfontolásokkal, amelyek történetesen ugyanezen héroszoknak mint történelmi szereplőknek mai irodalmi feldolgozásaiban, újrakiadásaiban vagy műtárgy-aukcionálásaiban játszanak szerepet.

Röviden szólva tehát: a kelsenizmus nyilvánvalóan és megszakítatlanul ma is és a közeljövőben is a maga *folyamatszerűségében* létező szellemi áramlat. Összhatásában azonban Kelsen életműve máris *adott*. Minden tudományos előrehaladás legszerveesebb összetevőjeként szerencsére viták folytonosan tépázzák, ezek azonban (talán megengedhető kifejezéssel élve) házon belüli viták, miközben kifelé – például egyfelől a kontinentális berendezkedésre jellemzően a jognak autoritativ formális tételezettségére és nyelvi objektivációként kimerítő fogalmi megtestesítettségére épülő civiljogi gon-

¹³ Beszédes említéssel szolgál például VARGA 2001, 151–152.

¹⁴ Vö. például VIOLA 1975, 102; VIOLA 1984, 73; továbbá CORREAS 1994, 363.

¹⁵ Lásd például JAKAB 2003.

¹⁶ Lásd például SZABÓ 1967; uő 1974; 1976, 271.

¹⁷ Lásd például MELKEVIK 1974.

¹⁸ Növekvő rekonstrukciós erővel lásd például HARTNEY 1991; illetőleg PAULSON 1990 és 1998.

dolkodás, és másfelől, a jog olykori és esetleges példalózásként megjelenítettségére s így kizárólag a múltban már eldöntött kázusok nyomán a bírói megítélés személyességében kikövetkező angol-amerikai gondolkodás kettősségében – egyértelműen és elhatárolóan *leírja* a kontinentális jog formaiságokra visszavezetett, a nyelvi-logikai következésre érvényesség származtatásaként ráépülő gondolatvilágát.

Negyed évszázada, a *Tiszta jogtan* első magyar kiadása – az időközben klasszikusként tisztelt fordító, Bibó István tekintetében is posztumusz – megjelentetésekor az előszóban még úgy vélekedtem, hogy – függetlenül a szerzője elméjében munkáló filozófiai-módszertani előfeltevésektől – Kelsen idealizál. Ő az első gondolkodó, aki végre komolyan veszi és adottságként kezeli azt, amit a modern formális jog tételezettsége tételezéseiben állít önmagáról – és amit hallgatólagosan, bár következtetlenül, a jogpozitivizmus mindig is tett, önmagával definiálva önmagát –, vagyis mintegy elgurítva a golyót, nyomon követi, és ezzel teoretikus állítások soraként levezeti, hogy miként is épül fel vajon a jog, ha kizárólag önnön tételezéseit követi,¹⁹ s ezzel statikájában egyzersmind megrajzolja önnön strukturálódását. Az angolul történő amerikai újraírás (KELSEN 1946, xxxiii+516) és a második német nyelvű kiadás (KELSEN 1934, xiv+236; úő 1960, xii+498)²⁰ változott hangsúlyjaiból és a jogerő ténylegességének – azaz végül is: tényszerűségének²¹ – felismeréséből fakadó új problematizálásból azonban a vizsgálat nyomán rögvest kiderül, hogy ez a statikum egyidejűleg magában rejtje a jogalakulás dinamizmusát. Hozzátehetjük-e azonban (természetesen nem egy utólag már értelmetlen kritika részeként, hanem éppen a lehetséges elméleti hatások összetevőinek jobb megértése jegyében), hogy mihelyt az amerikai újraírás és a második kiadás közti szellemi kirándulások²² lezárultak, és Kelsen visszatért a *Tiszta Jogtan* alapproblematikájának ismételt végiggondolásához, s benne – korábban el nem végzetten, és most is csak némi fáradsággal belekezdetten, de inkább belebukva, mint a perspektíva ígéretével valóban megkezdve – joglogikai és normatani nézetei tisztázásához,²³ valóban már nem oldotta fel a művében lappangó és leginkább kritikussai által kimutatott²⁴ ellentmondásokat? A különféle magyarázatléhetőségek és kínálókövetkeztetések által okozott feszültségek éppen ezért benne maradtak, és továbbra is kísértettek művében, s talán ezek egyidejűsége, polifonikus együtthangzása, vagyis együttes érvényessége, igazsága, mindegyik irány továbbgondolási lehetőségének nemcsak pusztán értelmessége, de ugyanakkor az összes többit is egy magasabb szinten megerősítő jellege adja a kelsen *oeuvre* talán leginkább felülmúlhatatlan értékét, valóban klasszikus és megkerülhetetlen alapvetéssé nemesedését – végső soron tehát azon teljesítménye, hogy a tiszta jogtan által végrehajtott intellektuális reprodukció lehetővé tette a kontinentális jog számára *autochton teoretikus formájának* elnyerését. Minderre tekintettel én magam is régóta úgy gondolom, hogy a kelsenként megismert teljesítmény – Kelsen személyes életművével és az általa közel immár egy évszázadon át gerjesztett kritikákkal, értékelésekkel, s szellemi hatásának mindenkor újragondolt megfontolásaival együtt – mára mintha kitörölhetetlenül beépült volna a kontinentá-

¹⁹ Vö. VARGA 1988.

²⁰ Végezetül pedig lásd ERNE 1984.

²¹ Vö. bővebben VARGA 1986, továbbá úő 2003, 66–67.

²² A szovjet jogelmélet bírálatához (mindenekelőtt KELSEN 1950a, viii+203) és a nemzetközi jog alapvetéseinek kibontásához (mindenekelőtt KELSEN 1952, xvii+461; továbbá úő 1950b, xvii+903).

²³ Elsőként KELSEN 1965; továbbá úő 1967 és 1979, xii+362. Vö. mindezekhez még KELSEN–KLUG 1981, 102.

²⁴ Lásd például OPAŁEK 1980, 43; WALTER 1980; WEINBERGER 1982; PAULSON 1982; TUR–TWINING 1986, 185–269.

lis jog teoretikus elgondolhatóságába. Ha pedig ez így van, s erről több magyar egyetemi jogelméleti oktatási program háttérfelfogása²⁵ is tanúskodik, akkor ez vélhetően többet jelent egy egyszerű értékelő megállapításnál.

Számomra először Leszek Kolakowskinak a marxizmus sorsáról, jövőjéről elmerengő – s hál' Istennek, sorsát már akkor előrevetítő – kifejtéséből (KOLAKOWSKI 1982; uő 1985) vált élményszerűvé a rádöbbenés, hogy az „izmusok” végső sorsa nem más, mint feloldódás a mindenkori közös tudásban. Harcos, agresszív, applikációk expansionizmusára törő és vitát vitára provokáló elkülönültségük csak az ér(lelő)dés jegye, aminek során lehetséges súlyukat és hozadékukat illetően teszteltetnek. Elhivatottságuk azonban nem a küzdő kívülállás, hanem – a két szélső lehetőség révén leegyszerűsítően kifejezve – vagy a történelem jelképes szemétdombjára kerülés, vagy az emberiség egyetemébe beolvadás. Ez utóbbi esetben, ekkor már, ha egyáltalán, csak az eszmetörténet őrzi forrásvidékük emlékét, vagy a tisztos emlékezet, avagy azonosításuk a továbbgondolásra történő felhíváshoz; de ekkor már bontatlan egészükben, a tan teljes egységében válnak kulturális örökséggé, mindörökké egybeforrva esetlegességeikkel, gyarlóságaiikkal, következetlenségeikkel, és persze ellentmondásaikkal egyaránt.

Legalábbis e dilemma emlékét idézte fel (mert negyed évszázada, lundi lakásán pontosan erről vitatkoztunk), amikor most Granadában, a Nemzetközi Jog- és Társadalomfilozófiai Társaság XXII. Világkongresszusán elnöklő Alexander Peczenik az útjára indított egyetemes jogelméleti enciklopédia vitáján²⁶ felvetette, hogy netalán Kelsen már túlfutott saját idején, hiszen nem Kelsen, hanem Hart az, akit ma is vitatnak, kinek változatlanul irodalma van. Rögvest megfogalmazódott bennem az ellenkérdés: ez lenne valóban a siker, a fermentatív továbbélés jelzője? Vagy inkább arra utal e tény csupán, hogy hét évtized múltán Kelsen már beérkezett? Hartról pedig elmondható a maga négy évtizedével műve megjelenése mögött, hogy tényleg megtermékenyítőnek bizonyult egy, a kontinentalistól eltérő jogi gondolkodási kultúrában, végre filozófiai önreflexiót, társadalomelméleti teoretizálást, fogalmi általánosítást gerjesztve saját körében, érdeklődésre s polémiára lelve, párhuzamosságok és rivalizálások kutatását serkentve nálunk is? Ami azonban önmagában mégsem jelent feltétlenül többet vagy mást, minthogy az angol-amerikai jogi kultúrában megfontolásra érdemes fogalmiasításokat, különbségtételeket, kereteket s irányokat tudott javasolni, persze egyelőre anélkül, hogy befejezettség jellemezhetné? Tehát meghagyva még az angol-amerikai jogi gondolkodás számára, hogy változatlan lázzal keresse saját végső formaadóját s formaadását? Azt, ami ezek szerint a kontinentális jogban éppen napjainkra már beérett és bevégeztetett?

Mert ha e feltételezés igaz, úgy a kontinentális jog tekintetében a kelsen *oeuvre* képében napjainkra már távolról sem egyszerűen „izmus”-ról van szó, hanem éppen egy megkerülhetetlen kiindulóponttól, szemben az angol-amerikai világgal, ahol még mindig egy közös alapul elfogadható teoretikus leírásnak az angol-amerikai jogiség elgondolhatósága keretétől szolgáló alkalmassága, elégségessége, megalapozottsága s teljessége a változatlanul zajló vitatás voltaképpeni tárgya. Hiszen megfordítva a Kelsen és Hart közötti párhuzamot, éppen ellenkező irányban érvelhetünk: azok a viták, amelyek Kelsennek Hart, Jozeph Raz és mások általi megértése, angol-ameri-

²⁵ Pl. TAMÁS András az Államigazgatási Főiskolán.

²⁶ Vö. www.ivr-enc.info; a vita 2005. május 29-én zajlott.

kai szemléletben integrálása és/vagy kritikája örvén az 1970-es és 1980-as évtizedtől zajlottak, stíljükben, intenzitásukban, egész tétjükben pontosan arra a robbanásszerű irodalmi aktivitásra emlékeztetnek, ami a Kelsen körüli polemizáló írások tömkelegében az 1930-as évektől nagyjából az 1960-as évtizedig forrott.

*

Végezetül egy tapasztalat és egy javaslat. A Jogi Kari Konferenciák eddigi rendezvényeire visszaemlékezve, Carl Schmitt politika- és jogelméletének alapkérdései kapcsán²⁷ még azért vitáztunk, hogy megnyugtatóan szólhassunk arról, ki is valójában Schmitt a rárokódott címkék mögött, és miért is kell őt az euroatlanti kultúrkör szellemi nagyságaként kezelni. A harti jogfilozófia alapkérdésének tárgyalása során²⁸ pedig úgy jártuk körül Hart életművének szeleteit és hatásait, hogy körötte még harcoltunk. Ám most, Kelsen tiszta jogtanának és tiszta jogtudományának jelentőségét és hatásait elemző konferenciánk²⁹ kollektív bölcsességét csendes rezignáció lengte körül: nem volt semmi, ami a kelsen-i életműben lelkesítsen vagy dühítsen, hiszen múltunk darabjaként végül is saját önazonosságunkról adtunk számot. S ezzel – mintegy a párhuzamosságokban különbségeket, azokban pedig azonosságokat érzékelve – elérkeztünk oda, hogy a kontinentális jog világában a megalapozó viták révbe érése nyomán figyelmünket az elkövetkezendő időkben már a tudományelméletileg továbblépő vitáknak szentelhezzük.

IRODALOM

- BÁN Imre 1962. *A barokk*. Budapest: Gondolat.
- CORREAS, Óscar 1994. *Kelsen y los Marxistas*. México: D. F.: Coyoacán. (Filosofía, Política y Derecho 3.)
- ERNE, Ruth 1984. *Reine Rechtslehre, letzte authentische Revision der Reinen Rechtslehre*. In Krawietz, Werner – Schelsky, Helmut (Hrsg.) 1984. 35–62.
- FASSO, Guido 1977. *Histoire de la philosophie du droit XIXe et XXe siècle*. (Storia della filosofia del diritto III: Ottocento e Novocento.) Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence. (Bibliothèque de Philosophie du Droit XX.)
- GIANFORMAGGIO, Letizia (ed.) 1990. *Hans Kelsen's Legal Theory. A Diachronic Point of View*. Torino: Giappichelli.
- VON GLEICHEN-RUSSWURM, Alexander 1939. *A barokk*. Ford.: Reitzer Béla. Budapest: Athenaeum.
- GOYARD-FABRE, Simone 1978. L'inspiration kantienne de Hans Kelsen. *Revue de Métaphysique et de Morale*, 83. 204–233.
- GUISAN, François 1932. *La science juridique pure. Roguin et Kelsen*. Lausanne: F. Rouge.
- HACK, Pierre 2003. *La philosophie de Kelsen. Epistémologie de la Théorie pure du droit*. Genève: Helbing & Lichtenhahn. (Collection genevoise: Thèse 739.)
- HANS KELSEN-INSTITUT 1982. *Die Reine Rechtslehre in wissenschaftlicher Diskussion*. Wien: Manz. (Schriftenreihe des Hans Kelsen-Institut 7.)
- HARTNEY, Michael 1991. The Final Form of The Pure Theory of Law. Introduction to Hans Kelsen General Theory of Norms. In KELSEN 1991. ix–liii.
- JABLONER, Clemens – STADLER, Friedrich (Hrsg.) 2001. *Logischer Empirismus und Reine Rechtslehre. Beziehungen zwischen dem Wiener Kreis und der Hans Kelsen-Schule*. Wien – New York: Springer. (Veröffentlichungen des Instituts Wiener Kreis 10.)
- JAKAB András 2003. A szocializmus jogdogmatikai hagyatéka. *Jogelméleti Szemle*, 4.

²⁷ *Közesség és döntés. Carl Schmitt politika- és jogelméletének alapkérdései*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. 2002. november 22.

²⁸ *Mérték és egyensúly: H. L. A. Hart jogfilozófiájának alapkérdései*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. 2001. november 23.

²⁹ *Tiszta Jogtan – tiszta jogtudomány: Hans Kelsen jogtudományának alapkérdései*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. 2005. június 8.

- KAUFMANN, Felix 1924. *Kand und die Reine Rechtslehre. Kant-Studien*, 29. 232–242.
- KELSEN, Hans 1934. *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik*. Leipzig – Wien: Deuticke.
- KELSEN, Hans 1946. *General Theory of Law and State*. Trans.: Anders Wedberg. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- KELSEN, Hans 1950a. *The Communist Theory of Law*. London: Stevens. (The Library of World Affairs 26.)
- KELSEN, Hans 1950b. *The Law of the United Nations. A Critical Analysis of its Fundamental Problems*. London: Stevens (The Library of World Affairs 11.)
- KELSEN, Hans 1952. *Principles of International Law*. New York: Rinehart. (Studies in International Affairs.)
- KELSEN, Hans 1960. *Reine Rechtslehre*. Zweite, vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Wien: Deuticke.
- KELSEN, Hans 1965. *Recht und Logik. Forum*, 12. 142. 421–425.
- KELSEN, Hans 1967. *Nochmals: Recht und Logik. Neues Forum*, 14. 157. 39–40.
- KELSEN, Hans 1979. *Allgemeine Theorie der Normen*. Hrsg. Kurt Ringhofer – Robert Walter. Wien: Manz.
- KELSEN, Hans 1988. *Tiszta jogtan*. Ford.: Bibó István. Budapest: ELTE Állam és Jogtudományi Kar Bibó István Szakkollégium. (Jogfilozófiák.)
- KELSEN, Hans 1991. *General Theory of Norms*. Trans.: Michael Hartney. Oxford: Clarendon Press.
- KELSEN, Hans – KLUG, Ulrich 1981. *Rechtstheorie und logische Analyse. Ein Briefwechsel 1959 bis 1965*. Wien: Deuticke.
- KLENNER, Hermann 1972. *Rechtsleere. Verurteilung der reinen Rechtslehre*. Frankfurt am Main: Verlag Marxistische Blätter. (Zur Kritik der bürgerlichen Ideologie 14.)
- KLENNER, Hermann 1981. *Kelsen's Kant. Revue internationale de philosophie*, 138: Kelsen et le positivisme juridique. 539–546.
- KOESTLER, Arthur 1998. *A teremtés*. Ford.: Makovecz Benjamin. Budapest: Európa.
- KOLAKOWSKI, Leszek 1982. *Religion*. Oxford: Fontana. (Masterguides.)
- KOLAKOWSKI, Leszek 1985. *Lesprit révolutionnaire*. Paris: Denoël.
- KUHN, Thomas S. 1984. *A tudományos forradalom szerkezete*. Ford.: Bíró Dávid. Budapest: Gondolat. (Társadalomtudományi Könyvtár.)
- KRAWIETZ, Werner – SCHELSKY, Helmut (Hrsg.) 1984. *Rechtssystem und gesellschaftliche Basis bei Hans Kelsen*. Berlin: Duncker & Humblot. (Rechtstheorie Beiheft 5.)
- KRAWIETZ, Werner – MACCORMICK, Neil – VON WRIGHT, G. H. (Hrsg.) 1994. *Prescriptive Formality and Normative Rationality in Modern Legal Systems*. Festschrift for Robert S. Summers. Berlin: Duncker & Humblot.
- MELKEVIK, Bjarne 1974. *Pasukanis et la théorie marxiste du droit I–II*. (Thèse.) Paris: Université de Droit, d'Économie et des Sciences Sociales de Paris.
- MOLLNAU, Karl A. 1974. *Vom Aberglauben der juristischen Weltanschauung*. Frankfurt am Main – Berlin: Verlag Marxistische Blätter – Akademie Verlag. (Zur Kritik der bürgerlichen Ideologie 53.)
- OPALEK, Kazimierz 1980. *Überlegungen zu Hans Kelsens „Allgemeine Theorie der Normen“*. Wien: Manz. (Schriftenreihe des Hans Kelsen-Instituts 4.)
- PAULSON, Stanley 1982. *Stellt die „Allgemeine Theorie der Normen“ einen Bruch in Kelsens Lehre dar? In HANS KELSEN-INSTITUT 1982*. 122–141.
- PAULSON, Stanley A. 1990. *Toward a Periodization of the Pure Theory of Law*. In GIANFORMAGGIO 1990. 11–47.
- PAULSON, Stanley L. 1992. *The Neo-Kantian Dimension of Kelsen's Pure Theory of Law. Oxford Journal of Legal Studies*, 12. 311–332.
- PAULSON, Stanley L. 1994. *Kelsen and the Marburg School: Reconstructive and Historical Perspectives*. In KRAWIETZ–MACCORMICK–VON WRIGHT 1994. 483–494.
- PAULSON, Stanley A. 1998. *Four Phases in Hans Kelsen's Legal Theory: Reflections on a Periodization. Oxford Journal of Legal Studies*, 18.
- PAULSON, Stanley L. – PAULSON, Bonnie Litschewski (eds.) 1998. *Normativity and Norms. Critical Perspectives on Kelsenian Themes*. Oxford: Clarendon Press.
- ROGUIN, Ernest 1923. *La science juridique pure*. I–III. Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence – Lausanne: F. Rouge.
- STAMMLER, Rudolf 1923. *Theorie der Rechtswissenschaft*. 2. Auflage. Halle: Buchhandlung des Waisenhauses.
- STAMMLER, Rudolf 1977. *A jogtudomány elmélete*. Ford.: Nagy Lajosné. In VARGA 1977. 23–43.
- SZABÓ Imre 1967. *Marx et la théorie marxiste „moderne“ du droit. Archives de Philosophie du Droit*, XII: Marx et le droit moderne. Paris: Sirey. 162–188.
- SZABÓ Imre 1974. *Marx első megnyilatkozásai a jogról. Szociológia*, 333–345.
- SZABÓ Imre 1976. *Előadások Marxról és a jogról*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- TUMANOV, Vladimir A. 1974. *Contemporary Bourgeois Legal Thought. A Marxist Evaluation of the Basic Concepts*. Moscow: Progress.
- TUR, Richard – TWINING, William (eds.) 1986. *Essays on Kelsen*. Oxford: Clarendon Press.
- VARGA Csaba 1973. *Leibniz és a jogi rendszerképzés kérdése. Jogtudományi Közöny*, XXVIII. 11. 600–608.

- VARGA Csaba (szerk.) 1977. *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete.
- VARGA Csaba 1986. Kelsen jogalkalmazástana (fejlődés, többértelműségek, megoldatlanságok). *Állam- és Jogtudomány*, XXIX. 4. 569–591.
- VARGA Csaba 1988. Bevezetés. In KELSEN 1988. ix–xviii.
- VARGA Csaba 2001. Bírálati vélemény Solt Kornél „A jog, a valóság és a nyelv” [1992] című dolgozatáról. In Varga Csaba: *Útkeresés*. Budapest: Szent István Társulat. (Jogfilozófiák.) 151–152.
- VARGA Csaba 2002. *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. 2. kiadás. Budapest: Akadémiai.
- VARGA Csaba 2003a. A bécsi iskola. In Varga Csaba: *Jogbölcselet: XIX–XX. század. Előadások*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar.
- VARGA Csaba 2003b. Paradigmaváltás a jogi gondolkodásban: Carl Schmitt és a vágyott szintézis megkísérlése. *Világosság*, XLIV. 7–8. 93–102.
- VARGA Csaba 2004a. *A jogi gondolkodás paradigmái*. 2. kiadás. Budapest: Szent István Társulat.
- VARGA Csaba 2004b. A szocializmus marxizmusának jogelmélete: Hazai körkép nemzetközi kitekintésben. Szerk. Varga Csaba. *Világosság*, XLV. 4: Marxizmus és jogelmélet. 89–116.
- VARGA Csaba 2005. *Theatrum legale mundi avagy a jogrendszerek osztályozása*. In H. Szilágyi István – Paksy Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber Amicorum: Studia Z. Péteri dedicata. Tanulmányok a jog-összehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcselet köréből*. Budapest: Szent István Társulat. 219–242.
- VIOLA, Oscar Luis 1975. *Contra Kelsen. Revisión crítica de la Teoría pura – purísima – del derecho de Hans Kelsen*. Buenos Aires: Ed. Marcos.
- VIOLA, Oscar Luis 1984. *El Aporte del normativismo crítico a la teoría general del derecho*. Ed. Ricarco Enrique Jürgens et al. Buenos Aires: Lerner Editores Asociados.
- WALTER, Robert 1980. Das Problem des Verhältnisses von Recht und Logik in der Reinen Rechtslehre. *Rechtstheorie*, XI. 299–314.
- WEINBERGER, Ota 1982. Kelsens These von der Unanwendbarkeit logischen Regeln auf Normen. In HANS KELSEN-INSTITUT 1982. 108–121.

Thomas Ender: Az alsó vízesés a Tarpataki völgyben, 1862 k.
(MTA Könyvtár Kézirattára, <http://www.ender.mtak.hu>)